

L'acció comunitària com a estratègia de millora educativa i construcció de ciutadania en època de pandèmia

Antonio Alcántara*

Conxita Roca**

Alicia Cuello***

Resum

Aquest article exposa diferents trets conceptuals i metodològics de l'acció comunitària, com a estratègia per a la millora educativa i la construcció de ciutadania a partir de dos projectes implementats a la localitat de Montcada i Reixac: «El Rec es mou» i «Cultura i Barri». En aquest sentit, es descriu i s'explica la seva implementació i funcionament i s'identifiquen reptes, accions i resultats que s'han assolit durant la pandèmia de la COVID-19. Ambdós projectes conflueixen en el marc de la Taula Comunitària del Barri, un espai que aglutina entitats, serveis i equipaments que treballen per a la inclusió, la cohesió social i l'empoderament de la ciutadania. Així, la inclusió es fomenta donant veu a col·lectius que normalment no la tenen, com el poble amazic o gitano; la cohesió social a través del lema «Un barri fet per totes», en què es dona cabuda a tothom pel fet de ser-hi, independentment de la seva realitat socioeconòmica; i l'empoderament personal, grupal i comunitari a partir de les construccions de relacions veïnals, per donar resposta a situacions complexes com, per exemple, un espai educatiu i de socialització durant el desconfinament.

Paraules clau

acció comunitària, COVID-19, educació, comunitat, territori

Recepció original: 10 d'abril de 2022

Acceptació: 15 de maig de 2022

Publicació: 15 de desembre de 2022

Un món de desigualtats

L'Estat del (presumpte) Benestar no ha estat capaç de garantir els drets de grans sectors de població. Accedir a la cultura, l'educació, l'habitatge i el treball entre d'altres, es converteix en una odisssea. El sistema neoliberal converteix en mercaderia les necessitats bàsiques de la població. I d'aquesta manera es complica accedir-hi als drets però també mantenir-s'hi. Tots i totes sabem el que, per a moltes persones, costa accedir i mantenir-se en un habitatge. Paraules com individualisme, incertesa, complexitat i imprevisibilitat dibuixen els trets característics de les relacions en aquesta societat globalitzada i neoliberal. Aquests elements, segons el sociòleg Zygmunt Bauman (2007) perfilen una societat líquida contraposada al món sòlid i ben definit que deixem enrere. Un món on tot semblava estar més clar. I segurament, veient les dades i el dia a dia que ens toca viure, estarem d'acord en afegir altres conceptes com ara el de precarietat. Algunes dades d'abans i durant la pandèmia així ens ho apunten.

Segons dades de 2016 de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), gairebé dos milions d'assalariats cobren igual o menys de 707,60 euros al mes, i a més en molts dels casos

(*) Antonio Alcántara és professor associat a la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona. Membre de l'equip pedagògic de la Perifèrica i l'Ateneu Popular 9Barris. ORCID: 0000-0002-5844-1699. Adreça electrònica: antonio.alcantara@ub.edu

(**) Conxita Roca és directora de l'Institut Escola El Viver de Montcada i Reixac. ORCID: --. Adreça electrònica: mroca226@xtec.cat

(***) Alicia Cuello és cap d'Estudis de l'Institut Escola El Viver de Montcada i Reixac. ORCID: --. Adreça electrònica: Acuello3@xtec.cat

amb contractes legals que freguen l'explotació (Brunat, 2016). És la idea de treballar per seguir sent pobres. El novembre de 2017, Càritas presentava un estudi on recollia aquestes dades i parlava dels *sinkis* (Single Income, NoKids), parelles joves sense fills que treballen però, que quan es combinen els salaris, tot just tenen un ingrés únic decent (EFE, 2017).

El Consell General del Poder Judicial (CGPJ) informava que entre el 2011 i el 2018 es va produir al voltant de 60.000 desnonaments cada any. Durant el 2012 es va assolir la xifra màxima amb 70.257 desnonaments. A partir d'aquest moment es va donar una tendència a la baixa fins a arribar el 2019, on es va produir al voltant de 54.000 desnonaments (Agencias, 2020). Un cop finalitzat l'estat d'alarma derivat de la pandèmia, es preveu que aquesta xifra torni a augmentar. L'any 2015 es publiquen diferents estudis, en els mitjans de comunicació, amb dades sobre l'esperança de vida (Asenjo, 2015). A Bilbao, en la línia de metro des de Getxo, un dels municipis més cars de l'estat, fins al nucli antic, hi havia una diferència de vuit anys de vida en els homes i quatre en les dones. Això passa a Barcelona, Madrid, Còrdova, o Amsterdam. És una tendència en les ciutats europees. A major renda econòmica major esperança de vida. Podem afirmar que el nostre codi postal influeix més en la nostra salut que el codi genètic. Per tant, hi ha determinants socials que hi influeixen.

A Catalunya, segurament com en molts altres territoris, la pobresa i la desigualtat afecta amb més duresa als infants. Així ho conclou l'estudi «Desheretats», que va publicar el 2017, l'ONG Save the Children i que explora la desigualtat infantil en tres vessants: protecció social, habitatge i educació. L'estudi ens diu que 500.000 nens viuen sota el llindar de la pobresa a Catalunya, i gairebé 262.000 en situació de pobresa (Martínez, 2017).

Les dades disponibles sobre la segregació escolar a Catalunya mostren que hi ha un desequilibri significatiu en la composició a les escoles. Aquest fet comporta conseqüències perilloses per la cohesió social i la igualtat d'oportunitats. La segregació escolar és la distribució desigual de l'alumnat entre els centres educatius d'un territori. Aquests desequilibris provoquen que hi hagi una concentració d'alumnat vulnerable en alguns centres educatius i que, a més, la vulnerabilitat d'aquests centres sigui major que la del seu entorn. La segregació escolar suposa una injustícia que provoca una reducció de les oportunitats educatives per l'alumnat més vulnerable, alhora que té conseqüències també sobre la garantia del dret a participar en la vida cultural (Aragonès, 2020).

Amb una mirada global veiem que la meitat de la riquesa mundial està en mans de l'1% de la població més rica, mentre que l'altra meitat es reparteix entre el 99% restant (Oxfam Intermón, 2014). Una de les principals conseqüències de la crisi econòmica mundial va ser l'increment, en els últims anys, de les desigualtats socials, ara agreujades per la crisi de la Covid-19. Mentre els rics han vist incrementada la seva riquesa, la resta de la població ha patit una reducció significativa del seu poder adquisitiu. Així es desprèn de l'informe *Governar per a les elits: segrest democràtic i desigualtat econòmica*, que Oxfam Intermón va fer públic el 2014.

Les respostes comunitàries

En aquest marc de desigualtats socials accentuades apareixen comunitats que intenten organitzar-se des d'una lògica de servei públic i de transformació social. Moltes vegades impulsades de les administracions i altres vegades des de la societat civil. La situació actual fa més evident que mai la urgència de cercar respostes a unes necessitats socials

cada cop més complexes. Problemes que venen de lluny i que són cada vegada més greus. «Són diverses les veus que defensen que les noves formes de desigualtat social requereixen línies estratègiques que promoguin l'empoderament de les persones, el treball en xarxa, la solidaritat, i la participació d'aquells que els afecta» (Ballester, 2013).

Un dels marcs d'actuació que ens ho permet és l'acció comunitària. Un concepte que té diverses mirades a causa de la seva heterogeneïtat i l'ampli ventall de pràctiques i experiències que es poden identificar en ell. Un hort urbà, una escola amb activitats fora de l'horari escolar en un barri amb vulnerabilitat social, la remodelació d'una plaça o una escola de gent gran d'un centre de salut. Allò que tenen en comú és la cerca de la millora de la qualitat de vida de les persones i un augment de la justícia social. Es tracta de situar-nos amb estratègia davant d'una realitat de desigualtat social i, per tant, en la cerca d'una finalitat transformadora que posi un gra de sorra en les relacions d'opressió i injustícia davant de les quals ens trobem. Diferents autors i autores plantegen que l'acció comunitària ha de tenir una triple intencionalitat transformadora (Manyà i Morales, 2018 i Ballester, 2013).

- L'empoderament personal, grupal i comunitari.
- La millora de les condicions de vida (donant resposta a necessitats i reivindicant drets).
- La cohesió i la inclusió social.

L'acció comunitària la podem definir com un procés orientat a l'autoorganització d'una comunitat per a decidir quines són les seves necessitats i per a l'impuls d'accions que en donin respostes (Manyà i Morales, 2018). El Pla Estratègic d'Acció Comunitària de l'Ajuntament de Barcelona 2018-2022 centra la participació comunitària en la idea de construir projectes col·lectius on hi ha un «nosaltres», que vol i necessita fer coses conjuntament per poder donar respostes a problemes, reptes i necessitats que són col·lectives. En aquest sentit, Marco Marchioni (2001) situa la participació com un procés dinàmic i basat en el diàleg que necessita la presa de consciència de la necessitat de canviar les coses. I Maria José Aguilar (2013) ho complementa quan planteja que la participació és un procés social a través del qual grups de població, amb alguna necessitat compartida i que viuen en una mateixa comunitat, prenen decisions i estableixen mecanismes per atendre-les. Per tant, la detecció de necessitats compartides per donar resposta és un dels elements centrals de la participació en comunitat.

Quan parlem de comunitat és important aturar-nos per definir de què parlem. En aquest cas fem referència a «un conjunt d'agents que comparteixen un espai territorial de referència, sigui perquè hi resideixen, o per què desenvolupen la seva activitat social o professional» (Manyà i Morales, 2018, p. 7). Alhora hem de tenir present que existeixen relacions d'interdependència que es donen entre ells i elles. Tot i que això, no ha de significar que hi hagin consensos o es comparteixi la mateixa mirada o solucions sobre la realitat que es viu. Inclús pot ser que no existeixi una comunitat en el sentit que la plantegem.

Aquests agents poden tenir una diversitat de perfils: a) professionals de serveis, entitats, empreses i administracions amb diversitat d'encàrrecs i trajectòries; b) persones voluntàries i activistes membres d'entitats sense ànim de lucre; c) persones no associades que volen sumar el seu gra de sorra; d) càrrecs polítics que estiguin desenvolupant la seva tasca a peu de carrer. El coneixement i l'expertesa de cadascú dels i les participants és

diferent i alhora necessària. Trobar l'equilibri perquè totes les veus siguin escoltades i tothom assumeixi responsabilitats és un dels principals reptes amb els quals ens trobem.

La metodologia de treball per generar relacions de cooperació pivota sobre tres vèrtexs. En primer lloc, des de les necessitats de les persones com l'habitatge, la cultura, la salut, etcètera. El segon vèrtex és la inclusió social donant veu, visibilitat i, per tant incloent a les persones afectades com protagonistes. I el tercer és des de la generació d'empoderament personal, col·lectiu i comunitari. Aquest passa per la presa de consciència personal, pel treball grupal i la construcció de relacions, pels canvis en els espais de relació comunitaris i també per la capacitat del canvi de lleis, normatives i protocols d'actuació de les administracions públiques. Així, el concepte d'empoderament (Soler, Trilla, Jiménez-Morales i Úcar, 2017, p. 21) es refereix a dues capacitats diferents però successives: la capacitat de decidir i la capacitat d'actuar de forma conseqüent amb el decidit. L'empoderament suposa poder decidir i a més, poder dur a terme allò que s'ha decidit.

En apropar-nos a la mirada educativa veiem que l'AICE - Associació Internacional de Ciutats Educadores, de la qual formen part ciutats com Barcelona i Montcada i Reixac entre d'altres, té en el seu plantejament la idea que l'educació transcendeix els murs de l'escola per impregnar tota la ciutat. Es tracta d'una educació ciutadana, on totes les administracions assumeixen la seva responsabilitat d'educar i transformar la ciutat en un espai de respecte a la vida i la diversitat tal com planteja la carta de les ciutats educadores (AICE, 2020).

L'existència i potencialitat educativa dels actius comunitaris del nostre país és especialment rellevant. Hi ha quantitat d'entitats i equipaments que desenvolupen experiències educatives molt significatives. Des d'aquesta perspectiva, són molts els municipis que des de fa més temps, han estat fent projectes on les escoles, les entitats socioculturals i altres agents educatius hi col·laboren. Aquestes iniciatives connecten els espais i temps lectius i no lectius, i s'han bastit sobre aliances fortes que han fet, fins i tot, repensar el rol en la comunitat de cada un d'aquests actors (Aragonès, 2020). En aquesta línia l'aliança per l'Educació 360 recull i connecta amb aquesta idea, esdevenint un marc per a una mirada més global. Els objectius que es plantegen passen per:

- a) Millorar la connexió entre els aprenentatges que es donen en el temps lectiu i no lectiu, entre espais educatius formals i no formals i, per tant, oferint una major qualitat educativa;
- b) Apropar i ampliar les oportunitats educatives per a tots els infants i especialment, afavorir que tot infant i jove tingui accés a activitats educatives en el territori, més enllà de l'escola;
- c) Augmentar els espais de relació comunitaris perquè tota la diversitat sociocultural del barri pugui trobar-se i generar cohesió social.

L'escolarització obligatòria no pot garantir que tots els infants tinguin accés a la pràctica artística i cultural com a part de la seva educació, mentre els espais educatius fora de l'escola no arriben a tots els sectors socials (Aragonès, 2020). Per tant, connectar els espais entre agents educatius és necessari per garantir el dret a la pràctica artística i cultural i fer-la arribar a aquells sectors socials que se'n veuen més allunyats. En definitiva, es tracta d'enfortir els espais de governança entre els diversos actors, per fer arribar experiències

culturals al conjunt dels infants i, també per obrir la possibilitat que els infants i adolescents generin relacions amb les seves famílies i el seu entorn, participant d'espais fora de l'escola.

Ens situem davant d'un paradigma educatiu que va més enllà de les escoles o de les entitats. Trencar les parets de les institucions per generar espais nous on la comunitat adquireixi el protagonisme de la seva pròpia educació (Alcántara, 2015). Aquest espai d'educació social ha estat i és el propi d'entitats socioculturals que desenvolupen la seva tasca en el temps de lleure. Aquest punt de trobada entre aquests dos espais formatius l'anomenem «educació comunitària».

Aquesta realitat ens dibuixa d'una banda la desigualtat social i, d'altra banda la cooperació entre educació i comunitat, s'exemplifica al barri de Can Sant Joan de Montcada i Reixac on s'ha desenvolupat aquest treball d'«educació comunitària».

Una aproximació al barri de Can Sant Joan

Montcada i Reixac és una ciutat ubicada a la vall baixa del Besòs i pertany a la comarca del Vallès Occidental (Barcelona). El nombre d'habitants és de 36.803 persones en l'any 2020. El municipi està format per deu barris, sent Can Sant Joan un d'aquests.

Al barri, hi viuen aproximadament 5.000 persones (el 15% de la població del municipi) i està ubicat a la part sud de la ciutat. El barri va créixer als anys seixanta, quan es van construir les primeres edificacions sense cap tipus d'ordenació urbanística. A la part alta de Can Sant Joan, al vessant nord, hi ha el turó de la Muntanyeta on viuen 1.700 persones. La Muntanyeta té una extensió de 7,51 ha entre el carrer Bateria fins al Mirador de les Cultures. Té una orografia pronunciada que dificulta la mobilitat i l'accessibilitat i l'aïlla de la resta del municipi. És a la Muntanyeta on es concentra un important nombre d'habitatges en males condicions i sense cap tipus d'equipament a la zona.

Can Sant Joan (conjuntament amb els barris de La Ribera i Can Cuiàs) és on es concentra un major nombre de persones que reben la Renda Mínima d'Inserció (RMI), el baix nivell educatiu, la manca d'activitat econòmica, l'envelliment de la població, així com l'arribada de població estrangera, són elements que posen en relleu la fragilitat del barri.

Un estudi recent situa al barri de Can Sant Joan i la Ribera en una situació de desigualtat i vulnerabilitat urbana en comparació amb altres municipis (Antón-Alonso, F.; Porcel, S.; Cruz, I. i Coll, F., 2020). L'estudi es basa en indicadors de vulnerabilitat social, urbana i residencial. I els indicadors de Can Sant Joan són significativament majors que la mitjana de l'àrea metropolitana de Barcelona (AMB). Per exemple el % de població amb rendes baixes al barri és de 27,7 i a l'AMB és de 13,4%; o el % de població ocupada en feines no qualificades és del 20,4% en contra del 10% de l'AMB; o el % d'habitatges amb superfície útil inferior a 50 m² és de 6,9 al barri contra un 1,9 a l'AMB. A tall d'exemple, aquests són tres dels tretze indicadors que es presenten a l'estudi i tots van en el mateix sentit.

Tanmateix, com molts d'altres barris, va créixer amb la immigració interna de la resta de l'estat espanyol dels anys cinquanta i seixanta; creant una gran organització veïnal per donar resposta als reptes i necessitats col·lectives. En el llibre que recull els cinquanta anys de l'Agrupació de Veïnes i Veïns de Can Sant Joan publicat el 2012, s'explica molt bé com la reivindicació veïnal va aconseguir l'escola pública, l'asfalt dels carrers, la biblioteca, el dispensari de salut i el centre cultural entre d'altres. En la reivindicació, el barri es

va haver d'enfrontar a la negativa de l'ordre governamental del moment, sovint reben les càrregues de la Guàrdia Civil.

Actualment, malgrat la disminució de la participació veïnal que afecta el conjunt de l'associacionisme, sí que l'esperit de pertinença i vinculació al barri es veu reflectit en la participació en la Festa Major, la lluita contra la cimentera Lafarge, la millora i dignificació del Rec Comtal i, des dels últims anys, el desenvolupament de diversos espais de treball comunitari, com la Taula Comunitària de Barri i els projectes «El Rec es Mou» i «Cultura i Barri».

Els espais de treball comunitari

Al llarg dels últims tres anys, el barri ha creat diversos espais de treball comunitari que aglutinen a entitats, veïnat, comerç i serveis públics. Tots ells actuen amb un lema comú: «un barri fet per totes». Aquest lema té diverses lectures. D'una banda, les persones que viuen i treballen al barri el poden construir conjuntament i, d'altra banda, situa la reivindicació i construcció col·lectiva de drets en un barri marcat per les desigualtats socials.

La Taula Comunitària de Can Sant Joan és un espai que aglutina associacions, veïnat, serveis i membres dels equips tècnics del consistori. És un espai per construir barri des de la realitat i el projecte de cadascú. Treballa enfocada a convertir la diversitat del barri en un potencial per a la cohesió social, generar activitats que facilitin la inclusió social de persones en situació de vulnerabilitat i l'empoderament personal, grupal i comunitari. Celebra unes deu reunions anuals i analitza les necessitats del territori per trobar eixos de treball comú entre els seus diferents membres. En formen part l'AVV Montcada Can Sant Joan, l'Associació de Comerciants, La Perifèrica, la Biblioteca del barri, el Centre Obert i l'Espai Familiar, l'Institut Escola El Viver, la Casa Amaziga de Catalunya, la Xarxa Antirumors de Montcada, Tata Inti, el Servei Local de Català (Consorti per a la Normalització Lingüística), Can Tauler i l'equip de Polítiques d'Inclusió de l'Ajuntament de Montcada i Reixac.

El Projecte Comunitari «Cultura i Barri» té un perfil veïnal i neix per a cobrir les necessitats culturals del barri de Can Sant Joan, alhora que crea activitats coordinades i fetes pels mateixos veïns/es i genera relacions comunitàries. Al barri no hi ha un punt físic de trobada comunitària. «Cultura i Barri» potencia la interrelació i cohesió entre els veïns/es, fent una programació oberta al públic en general, portada a cap entre les persones i entitats. Cada entitat fa propostes culturals per a la participació de tothom i genera espais on infants i adults interactuen construint comunitat. Es celebren reunions setmanals de seguiment i valoració. Durant l'any 2020 s'han portat a terme 24 reunions amb una mitja de 8 persones participants. Durant el 2020 van ser un total de 45 tallers formatius amb 397 inscripcions i 10 accions a l'espai públic amb 810 participants, alternant activitats en línia i presencials.

El projecte comunitari «el Rec es mou» s'inicia l'any 2017, una vegada han finalitzat les obres de remodelació del camí del rec que uneix els barris de Can Sant Joan i Vallbona (Nou Barris). Les obres es van portar a terme gràcies a la reivindicació veïnal. Es tracta d'una proposta de treball comunitari en medi obert, impulsada per la Taula Comunitària del Rec Comtal, que la formen diferents entitats del territori i veïns/es a títol individual, amb el suport dels ajuntaments de Montcada i Reixac i Barcelona. La finalitat del projecte és dignificar i protegir el Rec Comtal, convertint-lo en un espai mediambiental de millora

econòmica, cultural i educativa pels barris que l'envolten. En tota aquesta construcció de xarxa comunitària, el paper de l'escola pública del barri ha estat fonamental.

L'Institut Escola El Viver

L'Institut Escola El Viver ha obert les portes el setembre de 2019 fruit de la transformació de l'Escola El Viver en Institut Escola. L'escola El Viver va néixer el 1982 gràcies a la lluita veïnal del barri de Can Sant Joan. Actualment, té 517 alumnes majoritàriament del barri de Can Sant Joan, però també hi ha alumnes d'altres barris de Montcada com La Ribera o Montcada Centre i de Vallbona.

El tret més característic és ser un centre acollidor, integrador i inclusiu. Una escola per a tothom on els nens, les nenes i els joves són el centre de l'aprenentatge tant en l'aspecte cognitiu, com social i afectiu. La metodologia d'aprenentatge és de naturalesa social, l'alumnat interacciona col·laborativament, alternant l'activitat grupal amb moments de reflexió i de treball personal. Aprenem quan ens emocionem, per aquest motiu, les emocions són part integral de l'aprenentatge. En aquest sentit, promouen la implicació afectiva, el benestar de l'alumnat i l'autoconfiança com a elements claus del projecte socioemocional.

Al centre treballen per projectes des d'un enfocament global de l'aprenentatge. Es fan preguntes, conversen, indaguen, experimenten, cerquen respostes, estableixen xarxes de coneixement i comuniquen el que han après. Tots i totes som diferents i, acceptar la diferència, és una condició necessària per aprendre. Cada alumne/a és singular i diferent i, en aquest sentit, personalitzen l'aprenentatge. L'entorn d'aprenentatge és inclusiu. La gestió social de l'aula és sensible a les diferències i necessitats individuals dels infants. Aprenem més i millor quan actuem amb els altres, ja que ens enriqueix amb les aportacions de tothom.

El Projecte Educatiu aposta per un aprenentatge per a la vida basat en les competències bàsiques i en el desenvolupament integral de la persona. En aquest sentit, l'avaluació està al servei de l'aprenentatge, en funció de les capacitats i les aptituds de cada alumne/a. A l'escola predomina la dimensió formativa i formadora de l'avaluació. L'objectiu és que l'alumnat s'autoreguli a través d'ella. Fan ús de l'autoavaluació i la coavaluació com a eines d'aprenentatge, entre d'altres, en totes les etapes educatives.

Entenen que l'aprenentatge ha de ser significatiu per l'alumnat. Els coneixements s'han de contextualitzar, relacionar i aplicar en situacions diverses i reals, en reptes, en investigacions. A l'escola treballen perquè l'aprenentatge de l'alumne/a connecti amb les seves capacitats i competències.

L'Institut-Escola està organitzat al servei de l'aprenentatge, amb una tutorització personalitzada, equips docents cohesionats, docència compartida, integració de les matèries i aprenentatge entre iguals. Tots els membres de l'equip docent comparteixen la responsabilitat en el desenvolupament del Projecte Educatiu del Centre en un entorn de lideratge distribuït i en una cultura d'innovació pedagògica. La col·laboració amb l'entorn és una font d'innovació i enriqueixment de l'aprenentatge i del projecte educatiu. Amb la força de la comunitat educativa, alumnes, docents, famílies i entorn construeixen, amb esforç, el Projecte Educatiu del centre.

Una proposta d'educació comunitària en pandèmia

El treball dels espais comunitaris es va veure afectat per la Covid-19, com a tot arreu. Després del primer sotrac i les primeres respostes d'emergència, els diversos agents van tenir la necessitat de reprendre el contacte, veure en quin estat es trobaven i si es podien donar suport els uns als altres. Després d'aquest primer contacte es va valorar la possibilitat de poder activar una proposta que donés cobertura a la necessitat de socialització dels infants i joves després del confinament. Calia que aquesta resposta es portés a terme des de la cooperació, la cultura i que fos gratuïta i de fàcil accés. El pati de l'escola va esdevenir el lloc més idoni. Eren els reptes que es dibuixaven en aquell moment.

Aquest treball es va desenvolupar des de la Taula Comunitària. Els diversos projectes comunitaris s'interrelacionaven i s'alimentaven els uns amb els altres des d'una mirada estratègica. Es van fer sis reunions en línia per coordinar-ho i per portar-ho a terme, amb una mirada més operativa, es va crear un Grup Motor. Aquest espai de treball tenia la responsabilitat de:

- Fer el seguiment i l'adequació de les accions als objectius educatius i comunitaris del projecte.
- Vetllar per la perspectiva de gènere en la construcció, execució i avaluació del projecte.
- Assegurar que la veu de les famílies i els i les participants formaven part del projecte.
- Crear els itineraris educatius entre els diversos projectes que es feien dins i fora de l'escola.
- Generar una comunicació efectiva adaptada a la realitat sociocultural diversa del barri, assegurant que els medis i els llenguatges utilitzats arribessin a la major part possible d'habitants.

La proposta d'activitats es va desplegar en el pati de l'Institut Escola El Viver. Disposar d'un pati ample, fresc i amb ombra permetia fer les activitats en condicions durant l'estiu. La porta d'entrada al recinte facilitava el control d'accés, com a mesura derivada de la pandèmia. Totes les accions es van fer en el marc de seguretat que marcava el Procicat en aquell moment: mascareta, control de temperatura, ús del gel, inscripcions, etcètera. Aquestes mesures es van anar adaptant segons les demandes de cada moment, limitant l'entrada només als participants o suspent algunes de les sessions que es van recuperar a l'octubre del mateix any. La comunicació va ser a través de grups de WhatsApp, amb voladors, per xarxes socials i amb el cotxe amb megàfon, al qual alguns anomenaven «el Twitter del barri», era la manera d'arribar a la major part possible de població. Les inscripcions es podien deixar a l'escola, a la bústia de l'Agrupació de Veïnes/es o bé donar-les en mà als responsables de cada activitat. Molts d'aquests responsables també eren veïnes i veïns del barri. Aquesta capil·laritat facilitava l'accés el màxim possible. El Grup motor era qui ho coordinava.

Les accions culturals que es van dur a terme durant el juliol de 2020 van ser:

- Conta contes familiars: els dijous 2, 9 i 16 de juliol a les 18:30h
- Taller d'il·lustració: els divendres 3,10,17 i 24 de juliol de 18 a 20h
- Taller d'escacs: 1, 2, 3, 8 9 i 10 de juliol de 18 a 20h

- Taller de jardineria en pot de vidre: 15 i 22 de juliol a les 18:30h
- Escoleta de Circ i Teatre:
 - grup infantil (6 a 10 anys): els dilluns i dimecres de 18:30 a 20h
 - grup adolescent (11 a 15 anys): El dimarts i dijous de 18:30 a 20h

El circ i els escacs. Una proposta de drets

Totes les accions van tenir un alt nombre d'inscripcions i es van poder portar a terme. Destaquem i ens endinsem en detall en el circ i els escacs perquè es desenvolupaven durant l'estiu i també dins de l'horari escolar a l'Institut Escola El Viver. Va ser impulsat per l'Associació La Perifèrica, l'Agrupació de Veïns i Veïnes, l'AFA i l'Institut Escola. I va ser finançant per l'Ajuntament de Montcada i Reixac i la Diputació de Barcelona. El projecte es va adreçar prioritàriament al col·lectiu d'infants i adolescents apuntats a l'Institut Escola El Viver, les seves famílies i al conjunt d'infants i famílies del barri i del municipi.

El circ i els escacs són dues pràctiques culturals amb certa tradició al barri. Els escacs s'han jugat durant molts anys, tot i que en els últims anys s'havien perdut una mica. D'altra banda, el circ, més jove en pràctica, estava tenint molt bona acollida en accions a l'espai públic. El circ ofereix una gran varietat de tècniques que permeten la seva pràctica a totes les persones, independentment del seu origen social o cultural i, amb independència del seu físic o assoliments acadèmics (Alcántara, 2015). És una eina vivencial que estimula la creativitat i promou les habilitats socials. Permet treballar competències com la cooperació, la solidaritat, l'esforç, la superació, la comunicació, l'autoestima i la participació, a partir de l'aprenentatge de tècniques com el trapezi, l'acrobàcia, els malabars o els equilibris. Respecte als escacs, els beneficis i la utilitat de l'aprenentatge a l'àmbit educatiu ha estat profusament contrastat. Existeixen estudis (Aciego, García i Betancort, 2012) molt concloents sobre la relació entre els escacs i la millora del rendiment acadèmic de l'alumne-jugador. Els escacs ajuden l'alumnat a desenvolupar, d'una forma natural, habilitats tant de tipus cognitives com socials. Entre aquestes habilitats destacarem algunes com la memòria, la capacitat de concentració, la presa de decisions, l'acceptació davant l'error, l'atenció i reflexió, la resolució de problemes, el raonament lògic-matemàtic o el pensament creatiu.

Els objectius que el projecte es va marcar van ser:

- Millorar la connexió entre els aprenentatges que es donen en el temps lectiu i no lectiu, entre espais educatius formals i no formals i, per tant una major qualitat educativa.
- Apropar i ampliar les oportunitats educatives per a tots els infants i especialment, afavorir que tot infant i jove tinguí accés a activitats educatives en el territori, més enllà de l'escola.
- Augmentar els espais de relació comunitària perquè tota la diversitat sociocultural del barri pugui trobar-se i, especialment, generar cohesió social.

Les accions

A continuació mostrem les accions realitzades en el projecte. Expliquem com estaven previstes i finalment com es van desenvolupar.

En el marc del circ:

- Tallers de Circ a l'Escola: estava previst per a 50 alumnes i portar-ho a terme durant el tercer trimestre (abril-juny) i finalment es va dur a terme durant el primer trimestre del curs següent (octubre-desembre). Els tallers el van fer els cinc grups bombolla de 4r i 5è de primària. Cada grup va fer quatre sessions d'1:30h., tal com estava previst. Per tant, han estat un total de vint sessions a l'escola. Han gaudit d'aquesta activitat 99 alumnes.
- Circ en família: estava pensat per ser dotze accions de 2h, des de març fins a desembre, en el centre sociocultural del barri (Hotel Entitats Los Lavaderos). Just quan s'iniciava la difusió va arribar la pandèmia i es va haver d'ajornar. Finalment, es van dur a terme tres sessions. Una va ser en format presencial i les altres dues van ser en línia, dins del Sant Jordi comunitari de l'Escola.
- Tallers de circ a la Ludoteca «Cultura i Barri»: estava planificat fer deu sessions d'1:30h. des de gener a desembre a les places del barri. Finalment i a causa de la pandèmia es van transformar en les sessions de circ de 2h emmarcades en les activitats d'estiu.

En el marc dels Escacs:

- Taller d'escacs a l'escola: estava pensat per arribar a 200 infants i finalment s'ha arribat a 243. Concretament a les dues línies de 4t, 5è, 6è i 1r d'ESO entre octubre 2019 i març 2020. Finalment, els 12 grups bombolla de 4r, 5è, 6è, 1ESO i 2ESO han realitzat quatre sessions per grup d'1h i 15 minuts. S'han destinat a aquesta activitat 60 hores.
- Escacs a l'espai públic: estava pensat per fer deu accions d'1:30h. A causa de la Covid-19 aquesta proposta es va transformar i es van portar a terme vuit accions de 2 hores en el marc de les activitats d'estiu.
- Tallers d'escacs a la Ludoteca «Cultura i Barri». Es van planificar 20 accions d'1:30h. per curs. Finalment, i a causa de la Covid-19 va tenir el seu principal moment durant el tercer trimestre del 2019 i el primer trimestre del 2020. Van ser sessions en l'equipament Hotel Entitats Los Lavaderos i dues sessions en l'espai públic.

Els i les participants

Han participat un total de 503 persones de forma presencial en el projecte de circ i escacs. En els tallers en línia vinculats al Sant Jordi Comunitari, vam tenir 100 participants. Per tant, un total de 603 persones.

- Dins de l'horari escolar: 342 participants
- Fora de l'horari escolar: 161 participants

A partir de l'encreuament de les llistes d'assistència i el treball en el Grup Motor podem dir que l'alumnat que ha participat dels projectes dins i fora de l'horari escolar ha estat de 66 infants. En el cas del circ han estat 54 i en el cas dels escacs han estat 12.

En situar-nos en les activitats de circ i escacs fora de l'horari escolar, trobem que principalment l'alumnat procedeix del barri de Can Sant Joan, tot i que tenim presència d'altres barriades. Aquesta dada ens permet veure que han estat els infants i adolescents del

barri, els principals beneficiaris de l'activitat i alhora també ha permès l'accés de participants d'altres municipis i barris, generant un espai de relació inclusiva amb participants de diverses procedències.

La valoració i els resultats

Els formadors/es de circ i escacs van realitzar una fitxa de valoració per cada alumne/a tant dins com fora de l'horari escolar. Alhora, van valorar conjuntament amb el professorat de l'institut, el funcionament de les sessions de circ i escacs dins l'escola. A més, en el circ han passat una enquesta en línia a l'alumnat i al professorat de l'escola per triangular la informació. Amb els escacs no ha estat possible per un tema organitzatiu de l'equip de formació.

Després de fer la valoració i amb una mirada global del projecte, el Grup Motor i la Taula Comunitària destaquen que les activitats s'han desenvolupat amb èxit de participació i amb totes les mesures de seguretat. A més, la feina amb lògica comunitària és la que ha permès que l'activitat es fes augmentant el seu impacte. El projecte ha generat un espai de relació familiar i veïnal a Can Sant Joan des de la seva diversitat cultural i a partir de l'aprenentatge de les tècniques de circ i escacs. Han estat espais de socialització i alegria. Després de mesos de confinament, era necessari un espai de relació amb seguretat. La valoració general dels projectes ha estat molt bona per part de tots els agents (infants i professorat de l'Institut). Els objectius generals dels projectes i els específics de cada tècnica han estat assolits.

En forma de resum podem donar algunes dades que dibuixen alguns impactes:

1. La majoria dels infants i adolescents i famílies són de l'Institut Escola El Viver. Hi ha un percentatge petit d'altres barris.
2. Han omplert totes les places de fora de l'horari lectiu en el grup d'infantil. En el grup d'adolescents un 75% de les places s'han omplert i el circ en família s'ha omplert al 100%. La proposta d'escacs s'ha omplert al 100%.
3. La participació de famílies amb dificultats econòmiques ha estat al voltant del 50% dels participants.
4. Els i les participants apuntades són al voltant del 50% nois i 50% noies.
5. La majoria dels infants que ha participat no feien altres activitats extraescolars.
6. Hi ha hagut aprenentatge significatiu de les tècniques de circ i escacs i d'habilitats socials.
7. La valoració de l'alumnat i del professorat de l'Institut Escola és molt bona. L'alumnat ho ha gaudit i prop del 90% de l'alumnat ha augmentat l'esforç, la constància i la creativitat en les dinàmiques de classe.
8. L'alumnat de forma generalitzada juga a «fer circ» en el seu temps lliure. Al voltant del 90% el fa servir amb intensitat.
9. L'alumnat ha incorporat l'ús dels escacs en els hàbits d'oci. Prop del 80% de l'alumnat que fa escacs a l'escola, ho fa en altres espais del barri.

10. Hi ha hagut presència de més de dos col·lectius d'origen cultural divers (pakistanès, Europa de l'Est, Àfrica central, Àfrica del nord, etcètera). Amb les famílies gitanes hi ha hagut interrelació, però tenen por a la Covid-19 i no han volgut participar.
11. Ha generat xarxa relacional. S'han donat relacions entre famílies per demanar-se ajuda, per exemple en omplir documentació oficial de l'escola.
12. Les famílies han fet aportacions de valoració en el projecte durant l'estiu a través de petits grups. El 80% va participar en la reunió de presentació del projecte.
13. Les famílies han augmentat la relació amb altres activitats que han tingut lloc en el barri com «El Rec es mou» i han mostrat interès per la programació de circ que ha fet l'ajuntament.
14. S'ha enfortit la Taula Comunitària de barri a partir de les reunions de seguiment del projecte i per trobar adaptacions i millores davant de la pandèmia.

Algunes propostes de millora

Com tot projecte sempre hi ha coses que es poden millorar o introduir per a altres edicions. Hem de destacar que, mentre redactem aquest article, el projecte continua funcionant. Just s'inicien les classes en horari escolar i comencen les inscripcions per al circ en família pels dissabtes en el pati de l'escola.

Les millores passen per coses concretes com:

- Actualitzar les eines d'avaluació. Trobar mecanismes que facilitin la recollida de la informació. Per exemple la utilització de formularis. Sempre sense perdre la perspectiva presencial quan sigui possible.
- Intentar fer primer les activitats dins de l'horari escolar per després portar-les fora de l'horari lectiu i aprofitar l'energia dels infants i adolescents per apuntar-s'hi i treballar amb les famílies.
- Realitzar sortides a veure espectacles o mostres d'escacs en altres espais del municipi o altres llocs.
- Desenvolupar una mostra final de circ perquè a causa de la Covid-19 no ha estat possible.
- Generar un espai de pràctica de circ continua en el barri pels adolescents. Van manifestar les ganes de continuar fent-ho.
- Aconseguir un espai públic per poder practicar els escacs fora de les instal·lacions de l'escola i també fomentar la pràctica dels escacs en línia.

Referències

- Aciego, R.; García, L. i Betancort, M. (2012) «The Benefits of Chess for the Intellectual and Social-Emotional Enrichment in Schoolchildren» *The Spanish Journal of Psychology*, 15(2), 551-559. doi:10.5209/rev_SJOP.2012.v15.n2.38866
- Agencias. (2020) «Los desahucios cayeron el 9,5% en 2019, según el Consejo General del Poder Judicial». RTVE. <https://www.rtve.es/noticias/20200309/desahucios-cayeron-95-2019/2007503.shtml> [Accés 30/3/2021].

- Aguilar, M. J. (2013) «Participación comunitaria: ¿qué es?» *Blog propi*. <https://mariajoseaguilaridanez.wordpress.com/2013/11/30/participacion-comunitaria-que-es/> (Accés 10/6/2020).
- AICE - Associació Internacional de Ciutats Educadores (2020) *La Carta de les Ciutats Educadores*. Barcelona. Ajuntament de Barcelona. <https://www.edcities.org/ca/carta-de-ciutats-educadores/>. [Accés 30/3/2021].
- Alcántara, A. (2015) «La necessària trobada entre escola i comunitat». *Revista Guix*, Editorial Graó, 412, p. 9.
- Antón-Alonso, F.; Porcel, S.; Cruz, I. i Coll, F. (2020) «La vulnerabilitat urbana a Barcelona». *Papers*, Regió Metropolitana de Barcelona, núm. 63, p. 50-67. <https://raco.cat/index.php/PapersIERMB/article/view/380967> [Accés: 29/06/2021].
- Aragónés, E. (2020) *Educuar en la pràctica artística, un dret irrenunciable*. Barcelona. Educació 360. https://fundaciobofill.cat/uploads/docs/m/o/2/58s-informe_segregacio_290620.pdf [Accés 30/3/2021].
- Asenjo, I. (2015) «No es el código genético, es el código postal» *El Periódico de Catalunya*. <https://www.elcorreo.com/bizkaia/sociedad/201511/14/codigo-genetico-codigo-postal-20151113140209-rc.html> [Accés 30/3/2021].
- Ballester, M. (2013) «Acció comunitària i treballadors comunitaris». Consorci Acció Social de la Garrotxa. <https://www.casg.cat/accio-comunitaria-i-treballadors-comunitaris/> [Accés 30/3/2021].
- Bauman, Z. (2007) *Los retos de la educación en la modernidad líquida*. Barcelona, Editorial Gedisa.
- Brunat, D. (2016) «Trabajar para ser pobre: Mi único ocio es ir a McDonald's una vez al mes». *El confidencial*. https://www.elconfidencial.com/empleo/2016-12-08/trabajar-para-ser-pobre-salario-minimo_1298348/ [Accés 30/3/2021].
- Direcció de Serveis d'Acció Comunitària. *El Pla Estratègic d'Acció Comunitària de l'Ajuntament de Barcelona 2018-2022*. Ajuntament de Barcelona. https://ajuntament.barcelona.cat/acciocomunitaria/sites/default/files/documents/plamunicipalac2018-2022_web_1.pdf [Accés 30/3/2021].
- EFE. (2017) «¿Qué son los sinkies?» *Europa Press*. <http://www.europapress.es/epsocial/infancia/noticia-son-sinkies-20171116151318.html>. [Accés 30/3/2021].
- Manyà, C. i Morales, E. (2018) *Marc d'intervenció comunitària als centres de serveis socials de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona.
- Marchioni, M. (2001) *Comunidad, participación y Desarrollo comunitario*. Madrid, Popular.
- Martínez, L. (2017) *Desheretats. Desigualtat infantil. Igualtats d'oportunitats i polítiques públiques*. Valencia, Save The Children.
- Oxfam Intermón (2014) *Governar per a les elits. Segrest democràtic i desigualtat econòmica*. Barcelona, Oxfam Intermón.
- Soler, P.; Trilla, J.; Jiménez-Morales, M. i Úcar, X. (2017) «La construcción de un modelo pedagógico del empoderamiento juvenil: espacios, momentos y procesos» *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, 30, p. 19-34. https://doi.org/10.7179/PSRI_2017.30.02.
- VV.AA (2012) *50 anys d'història. L'agrupació de Veïns de Can Sant Joan*. Editorial Marge Books.

La acción comunitaria como estrategia de mejora educativa y construcción de ciudadanía en época de pandemia

Resumen: Este artículo expone diferentes rasgos conceptuales y metodológicos de la acción comunitaria, como estrategia para la mejora educativa y la construcción de ciudadanía a partir de dos proyectos implementados en la localidad de Montcada i Reixac: «El Rec es mou» y «Cultura i Barri». En este sentido, se describe y se explica su implementación y funcionamiento identificando retos, acciones y resultados que se han alcanzado durante la pandemia del Covid-19. Ambos proyectos confluyen en el marco de la Mesa Comunitaria de barrio, espacio que aglutina entidades, servicios y equipamientos que trabajan para la inclusión, la cohesión social y el empoderamiento de la ciudadanía. Así, la inclusión se fomenta a través de dar voz a colectivos que normalmente no la tienen como el pueblo amazigh o gitano, la cohesión social a través del lema «un barrio hecho por todas» dando cabida a todo el mundo por ser, independientemente de su realidad socioeconómica; y el empoderamiento personal, grupal y comunitario a partir de las construcciones de relaciones vecinales para dar respuesta a situaciones complejas como, por ejemplo, un espacio educativo y de socialización durante el desconfinamiento.

Palabras clave: acción comunitaria, COVID-19, educación, comunidad, territorio

L'action communautaire comme stratégie d'amélioration de l'éducation et de construction de la citoyenneté en temps de pandémie

Résumé: Cet article expose différentes caractéristiques conceptuelles et méthodologiques de l'action communautaire, en tant que stratégie d'amélioration de l'éducation et de construction de la citoyenneté à partir de deux projets mis en œuvre dans la ville de Montcada i Reixac : « Rec es mou » et « Cultura i Barri ». En ce sens, sa mise en œuvre et son fonctionnement sont décrits et expliqués, en identifiant les défis, les actions et les résultats qui ont été atteints pendant la pandémie de Covid-19. Les deux projets se rejoignent dans le cadre de la Table communautaire de quartier, un espace qui rassemble des entités, des services et des équipements œuvrant pour l'inclusion, la cohésion sociale et l'autonomisation des citoyens. L'accent est donc mis sur l'inclusion, en donnant la parole à des groupes qui normalement ne l'ont pas – comme les Amazighs ou les Tziganes ; sur la cohésion sociale à travers la devise « Un quartier fait par tous » qui permet à chacun d'être, quelle que soit sa réalité socio-économique ; et enfin sur une responsabilisation personnelle, collective et communautaire fondée sur la construction de relations de quartier pour répondre à des situations complexes, comme par exemple un espace d'éducation et de socialisation lors du déconfinement.

Mots-clés: action communautaire, COVID-19, éducation, communauté, territoire

Community action as a strategy for educational improvement and citizenship construction in times of pandemic

Abstract: This article presents conceptual and methodological features of community action, as a strategy for educational improvement and the construction of citizenship from two projects implemented in the town of Montcada i Reixac: "Rec es mou" and "Cultura i Barri". Their implementation and operation are described and explained, identifying challenges, actions and results that have been achieved during the Covid-19 pandemic. Both projects are carried out within the framework of the Neighbourhood Community Table, a space that brings together entities, services and facilities that work for inclusion, social cohesion and the empowerment of citizens. Inclusion is promoted through giving a voice to groups that normally do not have one, such as the Amazigh or Gypsy people; social cohesion according to the sentence "a neighbourhood made by all", allowing everyone to be, regardless of their socioeconomic reality; and personal, group and community empowerment based on the construction of neighbourhood relationships to respond to complex situations, such as a space for education and socialisation during deconfinement.

Keywords: community action, Covid-19, education, community, territory